

Oude graslanden in Nederland

Verkenning naar motieven, bedrijfsvoering en perspectieven voor *in situ* beheer

Bas Janssens

Lex de Savornin Lohman

Loek van Soest (Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN))

Corry de Zwijger-de Brabander

Projectcode 62466

Juni 2002

Rapport 3.02.04

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Oude graslanden in Nederland; Verkenning naar motieven, bedrijfsvoering en perspectieven voor *in situ* beheer

Janssens, B., A.F. de Savornin Lohman, L. van Soest en C. de Zwijger-de Brabander

Den Haag, LEI, 2002

Rapport 3.02.04; ISBN 90-5242-728-3; Prijs € 10,- (inclusief 6% BTW)

41 p., fig., tab.

In 1994 ondertekende Nederland het internationale Verdrag inzake Biologische Diversiteit. Eén van de kernpunten in het verdrag is het behoud van biodiversiteit, wat mogelijk is via conservering van planten of dieren in hun natuurlijke omgeving (*in situ*) of via het bewaren van genetische biodiversiteit in collecties die beheerd worden door genenbanken (*ex situ*).

Op basis van een enquête onder beheerders van oude graslanden is onderzocht welke motieven een rol spelen bij het toegepaste beheer van deze graslanden en wat de perspectieven zijn. Ook is nagegaan op welke manier *in situ* beheer van oude graslanden in de bedrijfsvoering wordt ingepast en welke knelpunten er zijn. Aan de hand van de resultaten worden een aantal implicaties voor het beleid in beeld gebracht. De inzichten kunnen van belang zijn bij de ontwikkeling van nationaal beleid inzake *in situ* beheer van inheemse cultuurgewassen.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.wag-ur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

© LEI, 2002

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan



Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	11
2. Materiaal en methoden	14
3. Resultaten	16
3.1 Bedrijf als geheel	16
3.2 Beheer van traditioneel grasland	21
3.3 Vooruitzichten	25
4. Implicaties voor beleidsinstrumenten	27
5. Conclusies en aanbevelingen	30
Literatuur	33
Bijlage	
1. Enquête	35

Woord vooraf

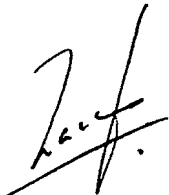
Meer samenwerking in het onderzoek is een streven dat steeds meer gestalte krijgt. Dit rapport is het resultaat van een project waarbij sociaal-economische expertise en technisch specialisme zijn samengebracht. Deze diversiteit aan inbreng past bij het onderzoeksveld van agrobiodiversiteit. Het onderwerp agrobiodiversiteit leent zich uitstekend voor samenwerking van verschillende onderzoeksgebieden.

Het onderzoek naar motieven, bedrijfsvoering en perspectieven van *in situ* beheer van oude graslanden is uitgevoerd door A.F. de Savorin Lohman en S.R.M. Janssens en gefinancierd via het lopende Gammaprogramma 'Integratie mens- en maatschappijwetenschappen' (373).

De inbreng en medewerking van ir. L.J.M. van Soest, H. Dijkstra en dr. R. van Treuren - allen werkzaam bij Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) - bij de opzet van de enquête, het vinden van geschikte bedrijven of beoordelen van de rapportage was bijzonder nuttig, waarvoor dank. De uitvoering en verwerking van de enquêtes lag in handen van mw. C.M. de Zwijger-de Brabander.

Een speciaal woord van dank gaat uit naar de ondernemers die bereid waren waardevolle informatie te verstrekken. Zonder hen en hun wijze van beheer van graslanden was het onmogelijk geweest deze resultaten te presenteren.

De directeur,



Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

In 1994 ondertekende Nederland het internationale Verdrag inzake Biologische Diversiteit. Eén van de kernpunten in dit verdrag is het behoud van biodiversiteit wat mogelijk is via conservering van planten of dieren in hun natuurlijke omgeving (*in situ*) of via het bewaren van genetische biodiversiteit middels collecties in genenbanken (*ex situ*). Internationaal wordt gestreefd om inheemse plant- en diersoorten via *in situ* beheer te conserveren met *ex situ* instandhouding als vangnet.

Met uitzondering van enkele grassen en vlinderbloemigen beschikt Nederland over een geringe inheemse biodiversiteit van cultuurgewassen. Het vermoeden bestaat dat in traditionele (of oude) graslanden unieke, inheemse genetische diversiteit voor komt die verloren gaat als gerichte maatregelen in de toekomst achterwege blijven.

Het Centrum voor Genetisch Bronnen Nederland (CGN) doet onderzoek of de genetische diversiteit in traditionele graslanden inderdaad uniek is. In een afzonderlijk project heeft het LEI onderzocht hoe gebruikers traditionele graslanden in stand houden en wat hun motieven en perspectieven voor *in situ* beheer zijn. Doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in de motieven voor het beheer van traditionele graslanden, de plaats daarvan in de bedrijfsvoering en de perspectieven voor *in situ* beheer op langere termijn.

De informatie voor het onderzoek is verzameld via een enquête die is afgenomen onder ruim dertig beheerders van traditionele graslanden. Kenmerkend voor deze graslanden is dat er de laatste dertig jaar geen intensieve stikstofbemesting en herinzaai of doorzaai heeft plaatsgevonden. Het onderzoek onderscheidt drie groepen bedrijven: melkveebedrijven (43,2 ha), graasdierbedrijven (11,4 ha) en overige bedrijven (3,2 ha). Op melkvee- en graasdierbedrijven is gemiddeld minder dan de helft van het graslandareaal traditioneel. Het blijkt dat juist de kleinste bedrijven met een omvang van slechts enkele hectares hun gehele graslandareaal traditioneel beheren. Van de melkvee- en graasdierbedrijven geeft de helft aan één of andere vorm van beheerslandbouw toe te passen. Vijftien procent van de bedrijven met traditioneel grasland - allen melkveebedrijven - produceert volgens de biologische principes. Bijna de helft van de ondernemers geeft aan dat op het bedrijf geen bedrijfsopvolger is. Van belang is te melden dat bedrijfsopvolging of -overdracht een kritiek moment is voor de voortzetting van het beheer van oude graslanden: de opvolger kan opteren voor een geheel andere vorm van graslandbeheer.

Ongeveer de helft van de bedrijven heeft maar één perceel traditioneel grasland; voor de andere helft van de bedrijven omvat het traditionele grasland meerdere percelen.

Op de meeste bedrijven is het traditionele grasland goed bereikbaar en ligt redelijk in de nabijheid van de bedrijfsgebouwen. Ongeveer driekwart van de bedrijven heeft de traditionele graslanden opgenomen binnen de gehele bedrijfsvoering dat wil zeggen dat de graslanden worden gebruikt voor al het vee. Driekwart van de bedrijven die aan beheerslandbouw doen ontvangen een vergoeding voor het doelpakket 'weidevogel-grasland'. Ondernemers vinden het lastig een indicatie te geven maar geven aan gemiddeld 5,5 keer per week bij de percelen oud grasland te komen; de werkzaamheden die van bedrijf tot be

drijf sterk variëren, vergen gemiddeld 120 uur per jaar. De respondenten geven aan dat het traditionele beheer met opbrengstderving gepaard gaat maar ze vinden het moeilijk een inschatting te geven van de omvang daarvan. Als belangrijkste motieven voor het traditionele beheer geven de ondernemers aan dat 'het niet anders kan' en dat 'het huidige beheer past bij de totale bedrijfsvoering'. Vrijwel alle respondenten willen het huidige beheer continueren. De persoonlijke overtuiging voor de beheerswijze en behoud van soortenrijkdom zijn bij de meeste van hen belangrijker dan het economische motief. Op langere termijn voorziet de helft van de respondenten problemen. Als bedreigingen worden aangemerkt bedrijfsopvolging, bedrijfsoverdracht en infrastructurele ingrepen. Beleidsmatig liggen hier aanknopingspunten. Mogelijkheden om conserverend beheer te bevorderen liggen op het vlak van compensatie van opbrengstderving of via regelingen die waarborgen dat het huidige beheer na overdracht of bedrijfsopvolging wordt voortgezet. Voor de hand ligt het conserverend beheer te concentreren in regio's waar op langere termijn geen groot-schalige infrastructurele ingrepen zullen plaatsvinden.

1. Inleiding

Aanleiding

Om de wereldwijde teruggang in biodiversiteit te remmen is in 1992 het internationale Verdrag inzake Biologische Diversiteit (CBD) opgesteld. Hoofddoelen van dit verdrag zijn:

- behoud van biologische diversiteit;
- duurzaam gebruik van bestanddelen van biologische diversiteit;
- eerlijke en billijke verdeling van voordelen, voortvloeiende uit het gebruik van genetische bronnen.

Bij het in werking treden van het verdrag is de intentie neergelegd biodiversiteit primair *in situ* (in de natuurlijke omgeving) te behouden, en *ex situ* maatregelen (het bewaren van genetische biodiversiteit in collecties en genenbanken) vooral als vangnet te gebruiken (Rathenau Instituut, 1998). *Ex situ* conservering van genetische bronnen van cultuurgewassen en verwante soorten vindt hoofdzakelijk plaats in genenbanken.¹ Gedomesticeerde of gecultiveerde soorten kunnen het beste worden behouden in de omgeving waar ze hun kenmerkende eigenschappen hebben ontwikkeld.

Het CBD-verdrag is in 1994 mede door Nederland ondertekend wat betekent dat ons land zich verplicht heeft tot het behoud of herstel van levensvatbare populaties van inheemse soorten in hun natuurlijke omgeving. Met uitzondering van enkele grassen en vlinderbloemigen, geschikt voor veevoederproductie, beschikt Nederland over een geringe inheemse biodiversiteit van cultuurgewassen.² Vooral de optimalisatie en intensivering van de veevoederproductie (onder andere door intensieve stikstofbemesting en gebruik van uniforme commerciële rassen) hebben de afgelopen dertig jaar geleid tot een aanzienlijke vermindering van de inheemse biodiversiteit in de Nederlandse graslanden.

Probleemstelling

Vermoedelijk komt in traditionele graslanden unieke, inheemse genetische diversiteit voor die zonder gerichte maatregelen in de toekomst verloren gaat. Onduidelijk is of de genetische diversiteit van traditionele graslanden inderdaad uniek is. Tevens ontbreekt inzicht in de manier waarop gebruikers deze traditionele graslanden in stand houden en in hun motieven om genetische diversiteit via conserverend beheer te behouden.

Beide vragen zijn onderzocht via twee complementaire onderzoeksprojecten die zijn uitgevoerd door respectievelijk het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) en het LEI.

¹ Naast het invriezen van erfelijk materiaal zijn een Hortus botanicus of een proeftuin (zogenaamde veldgenenbanken) aan te merken als genenbanken (*ex situ*).

² Onder andere enkele inheemse fruitrassen en slasoorten.

Achtergrond

Het CGN doet in het kader van DWK-programma 352 'Kansen en betekenis van agrobiodiversiteit' ¹ voor de ontwikkeling van duurzame agro-ecosystemen' onderzoek naar *in situ* conservering van oude graslanden waarbij het probleemveld vanuit de genetische invalshoek wordt benaderd. Dit CGN-project richt zich op het kwantificeren en beschrijven van de genetische diversiteit in zestien oude graslanden aan de hand van twee indicatorsoorten ². Deze zestien graslanden liggen verspreid over diverse weidegebieden in Nederland en zijn geselecteerd uit een groep van vijftig oude graslanden die het CGN in 1997 en 1998 heeft geïdentificeerd en op witte klaver bemonsterd (Van Soest en Bas, 2000). Het verzamelde genenmateriaal wordt als zaad geconserveerd in de genenbank (*ex situ*).

Het LEI heeft het beheer van oude graslanden vanuit een sociaal-economisch invalshoek onderzocht. Het LEI-project is een van de projecten binnen de satelliet 'agrobiodiversiteit' welke ressorteert onder het gamma-programma (373).

Dit verslag bevat de resultaten van het sociaal-economische deel van het onderzoek naar het beheer van oude graslanden. Het onderzoek van het CGN is nog niet afgerond en de resultaten van dit diversiteitsonderzoek volgen in een later stadium.

Doel van het onderzoek

Doel van het onderzoek is inzicht te krijgen in de motieven voor het beheer van traditionele graslanden, de plaats daarvan in de bedrijfsvoering en de perspectieven voor *in situ* beheer op langere termijn. Het CGN-onderzoek wil aan de hand van het kwantificeren en beschrijven van de genetische diversiteit in een zestiental traditionele graslanden antwoord geven op de vraag welke graslanden voor *in situ* conservering in aanmerking komen. In dit onderzoek worden ook diverse standaardrassen uit de periode 1950-1980 gebruikt.

Op basis van beide onderzoeken, kan het nut en de noodzaak van een specifiek overheidsbeleid, gericht op *in situ* conservering van oude graslanden, beter beoordeeld en ingevuld worden.

Relevantie/verwacht effect

Nederland ligt in het centrum van diversiteit voor grassen en klavers. Voor alle andere cultuurgewassen is Nederland volledig afhankelijk van andere genencentra in de wereld. Dit onderzoek heeft vooral het karakter van een verkenning en zal een bijdrage leveren aan een beperkt deel, maar voor Nederland unieke genetische bronnen, uit het zeer brede terrein van (agro)biodiversiteit. Centraal staan inzicht in het behoud van biodiversiteit (biodiversiteit binnen de landbouwproductie) op het agrarische bedrijf en in de motieven en de rol van de ondernemer bij behoud daarvan inclusief enkele relevante economische aspecten. Dit levert inzicht in problemen die zich bij *in situ* conservering op bedrijfsniveau kunnen voordoen. Op basis hiervan kan nagegaan worden of en via welke instrumenten *in*

¹ Agrobiodiversiteit is de variatie in plantaardige en dierlijke genetische bronnen, bodem en micro-organismen, insecten en andere flora en fauna in agro-ecosystemen alsmede in onderdelen van natuurlijke elementen die in samenhang staan met agrarische productiesystemen.

² *Lolium perenne* (Engels raaigras) en *Trifolium repens* (witte klaver). Engels raaigras is de belangrijkste graslandsoort in Nederland vanwege de hoge productiviteit, geschiktheid voor beweiding, goede smaak en goede voederkwaliteit. De vlinderbloemige witte klaver is van belang als stikstofbemester en vanwege het hoge eiwitgehalte.

situ conservering van genetische diversiteit in graslanden gestimuleerd zou kunnen worden. Het onderzoek biedt richtlijnen voor *in situ* beheer van graslanden en mogelijk ook aanknopingspunten voor *in situ* beheer voor conservering van andere gewassen of bedrijfs-systemen binnen en buiten Nederland.

2. Materiaal en methoden

Oude of traditionele graslanden liggen niet voor het oprapen en een overzicht van bedrijven met oude graslanden ontbrak. Het CGN heeft bedrijven opgespoord door gebruik te maken van haar netwerk met veredelingsbedrijven die leiden tot contacten met personen die zelf oud grasland hadden dan wel zo'n perceel in de buurt wisten. Op die manier is in 1997 en 1998 een groep van vijftig landelijk verspreid liggende bedrijven¹ met minimaal één perceel oud grasland gevonden waar toen een bemonstering van zaad van witte klaver heeft plaatsgevonden.



Kaart 2.1 Overzicht van de situering van de zestien bedrijven met oude graslanden waar genetisch materiaal is verzameld

Bron: CGN.

¹ De geselecteerde oude graslanden vertegenwoordigen verschillende geografische regio's en grondsoort-typen.

De percelen die het CGN heeft geïdentificeerd moesten voldoen aan de volgende criteria: grasland waarop de laatste dertig jaar (ofwel sinds 1970) geen intensief stikstofgebruik en herinzaai of doorzaai van moderne rassen heeft plaatsgevonden (= definitie traditioneel of oud grasland).

Op zestien van de groep van vijftig bedrijven heeft het CGN in 2000 vegetatief materiaal verzameld voor het kwantificeren en beschrijven van de genetische diversiteit voor Engels raaigras en witte klaver (kaart 2.1).

Voor het LEI-onderzoek is het datamateriaal verzameld via een specifiek voor dit onderzoek opgezette vragenlijst (zie bijlage I). Centraal daarin staan vragen naar motieven voor conservering, de inpassing in de bedrijfsvoering en de toekomstperspectieven voor behoud van de graslanden. Soms kon een vraag worden overgeslagen omdat de betreffende gegevens reeds via de jaarlijkse landbouwtelling (de meitelling) beschikbaar waren. De enquête is in samenwerking met het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) opgesteld en afgenomen onder beheerders van oude graslanden. Voor de potentieel te interviewen ondernemers heeft het CGN een lijst van 32 agrarische bedrijven aangeleverd die geselecteerd is uit de groep van 50 bedrijven waar het CGN in een eerder stadium zaad van witte klavermonsters had verzameld. De lijst van te interviewen bedrijven is vastgesteld in samenwerking tussen het LEI en het CGN. Bij de selectie zijn als criteria gehanteerd: bereidheid tot medewerking (zoals gebleken bij de bemonstering), spreiding over de belangrijkste veeteeltgebieden, bodemtype en kwaliteit en omvang van het oude grasland.

Uiteindelijk is bij 23 bedrijven de enquête afgenomen wat overeenkomt met een respons van ruim 70%. Bij de zestien bedrijven waar het CGN vegetatief materiaal van de twee indicatorsoorten heeft verzameld (kaart 2.1), is op één na de enquête afgenomen. Van de non-respons van negen bedrijven waren er drie bedrijven die door ruilverkaveling of verkoop niet meer over het perceel traditioneel grasland beschikten. Bij één bedrijf bleek het grasland inmiddels omgeploegd te zijn. Er waren vier bedrijven die geen medewerking aan het onderzoek wilden geven en één bedrijf kon telefonisch niet bereikt worden. Vooraf zijn enkele proefenquêtes uitgevoerd waarbij de bedrijven zelf bezocht werden. Om (reis)tijd te besparen zijn de enquêtes uiteindelijk telefonisch afgenomen.

Verwerking

De enquêtes zijn ingevoerd en samengevoegd tot bestanden voor de verdere analyse. De analyse is vooral van beschrijvende aard; vanwege het beperkte aantal bedrijven zijn uitvoerige analyses naar statistische verbanden achterwege gelaten. Voor het groeperen en analyseren is gebruikgemaakt van SPSS.

3. Resultaten

Bij de analyse van de resultaten is getracht de rubrieken uit de enquête zo veel mogelijk te volgen. In volgorde komen aan bod: het bedrijf als geheel, het beheer van traditioneel grasland en de vooruitzichten.

3.1 Bedrijf als geheel

Bedrijfstype

In tabel 3.3.1 wordt een overzicht gegeven van de indeling van de bedrijven naar bedrijfstype. Het overgrote deel van de geënquêteerde bedrijven behoort tot het bedrijfstype veehouderij. De meeste bedrijven zijn van het hoofdbedrijfstype melkvee of vleesvee waarbij er in negen gevallen ook nog sprake was van een neventak schapen/lammeren. Geen van de bedrijven behoort tot een bedrijfstype met plantaardige productie (akkerbouw, tuinbouw).

Tabel 3.1 Overzicht van de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype (absoluut en in procenten)

	Aantal	In %
Melkvee	4	17
Melkvee + schapen/lammeren	5	22
Melkvee + vleesvee	1	4
<i>Totaal hoofdbedrijfstype melkvee</i>	10	43
Vleesvee	2	9
Vleesvee + schapen/lammeren	4	17
Vleesvee + paarden	1	4
<i>Totaal hoofdbedrijfstype vleesvee</i>	7	30
Schapen/lammeren	1	4
Paarden	1	4
<i>Totaal overige bedrijfstypen</i>	2	9
<i>Geen agrarisch bedrijf</i>	4	17
Totaal	23	100

Opvallend is dat ruim 15% van de bedrijven in de categorie 'geen agrarisch bedrijf' valt (onder andere beheerder is noch eigenaar noch pachter: verzorgt alleen grasland, hobby, slager een die stuk grasland heeft) en dat circa eenderde deel van de bedrijven als belangrijkste tak vleesvee heeft.

De weergegeven verdeling van de geënquêteerde bedrijven vormt geen afspiegeling van de Nederlandse situatie waar bijvoorbeeld 50% van alle graasdierbedrijven tot de categorie sterk gespecialiseerd melkveebedrijf behoort. Landelijk bedraagt het aantal bedrijven met rundvee plus schapen minder dan 1% van alle graasdierbedrijven (Land- en tuinbouw-cijfers, 2000); in dit onderzoek ligt dit percentage beduidend hoger. Gegeven de insteek 'oud grasland' was representativiteit geen doel van het onderzoek.

Omvang areaal grasland per bedrijf

Gemiddeld beschikken de bedrijven over 21,8 ha grasland. In de meeste gevallen hebben de bedrijven uitsluitend grasland: de gemiddelde bedrijfsgrootte is 23,0 ha. Tabel 3.2 geeft een overzicht van de spreiding van het areaal grasland gerelateerd naar het aantal bedrijven.

Tabel 3.2 Aantal en percentage bedrijven per areaalklasse grasland (in hectare)

Areaal	Aantal	In %
< 5 ha	7	30
5 - 10 ha	3	13
10 - 20 ha	5	22
20 - 40 ha	5	22
> 40 ha	3	13
Totaal	23	100

Het bedrijfsareaal varieert van een halve tot ruim 70 ha. Eenderde van de bedrijven heeft minder dan 5 ha grasland en de helft minder dan 15 ha.

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de onderzochte groep bedrijven is aanmerkelijk kleiner dan de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van melkbedrijven in Nederland: in 1999 bedroeg deze 33,5 ha waarvan circa 80% (26,9 ha) blijvend grasland ¹. Voor de onderzochte groep bedrijven is gemiddeld een groter deel van de bedrijfsoppervlakte blijvend grasland (bijna 95%). Op een groot deel van deze bedrijven bestaat de bedrijfsoppervlakte zelfs geheel uit grasland en worden geen voedergewassen geteeld (bijvoorbeeld snijmaïs).

¹ Zie www.lei.wag-ur.nl onder de rubriek producten, BINternet.

Areaal traditioneel grasland ¹ per bedrijf

Op de geënquêteerde bedrijven bestaat een deel van het graslandareaal uit zogenaamd traditioneel grasland. Gevraagd is naar het areaal 'traditioneel' grasland, met als criterium: grasland waarop vanaf 1970 (= de afgelopen dertig jaar) geen intensief kunstmestgebruik en herinzaai of doorzaai van moderne rassen heeft plaatsgevonden. Tabel 3.3 geeft een overzicht van de verdeling van het areaal traditioneel grasland over de bedrijven.

Tabel 3.3 *Aantal bedrijven verdeelt naar het areaal traditioneel grasland*

Oppervlakte	Aantal bedrijven
<= 1 ha	5
1-3 ha	6
3-5 ha	2
5-10 ha	4
> 10 ha	6
Totaal	23

Gemiddeld bedraagt het areaal traditioneel grasland 10,7 ha ofwel ongeveer de helft van het graslandareaal. Op de meeste bedrijven zijn de arealen echter kleiner: bij 17 van de 23 bedrijven (bijna driekwart) is het areaal traditioneel grasland kleiner dan 10 ha, en gemiddeld 3,2 ha groot. Opvallend is dat op de zeer kleine bedrijven het gehele of vrijwel het gehele areaal grasland uit traditioneel grasland bestaat.

Verdeling over percelen en bereikbaarheid

In de meeste gevallen is er sprake van 1 of 2 percelen traditioneel grasland (tabel 3.4).

Tabel 3.4 *Aantal percelen traditioneel grasland per bedrijf*

Aantal percelen	Aantal bedrijven
1 perceel	12
2 percelen	4
2-5 percelen	2
5-10 percelen	2
>= 15 percelen	3
Totaal	23

¹ In de landbouwstatistiek en rassenlijst komt de term traditioneel grasland niet voor en wordt onderscheid gemaakt in blijvend grasland en kunstweide. Kunstweide staat voor tijdelijk of kortdurend grasland: een perceel grasland dat na een gebruiksduur van 2 of 3 jaar met een ander gewas wordt beteeld. Blijvend of langdurend grasland is eenzelfde perceel dat over een lange periode als grasland in gebruik is; kan tussentijds eventueel heringezaaid of doorgezaaid worden.

Ongeveer de helft van de ondervraagde bedrijven heeft één perceel traditioneel grasland. Alle respondenten gaven aan dat gerekend vanaf de bedrijfsgebouwen, de percelen over land bereikbaar zijn ¹. Alle respondenten op één na gaven de kwaliteit van de verbinding de kwalificatie 'goed'. Hieruit valt op te maken dat binnen de onderzochte groep de bereikbaarheid (kwaliteit van de verbinding) van de traditionele percelen grasland geen belemmering vormt c.q. hoeft te vormen voor het beheer er van.

Nuancering naar bedrijfstype

Door onderscheid te maken naar bedrijfstype ontstaat een verfijnder beeld omtrent de inrichting van bedrijven (tabel 3.5). Op de ondervraagde melkveebedrijven bestaat bijna de helft van het grasland uit traditioneel grasland. De graasdierbedrijven hebben het geringste aandeel traditioneel grasland: circa driekwart van de bedrijfsoppervlakte bestaat uit grasland waarvan ruim 40% traditioneel. De overige bedrijfstypen bestaan geheel uit traditioneel grasland verdeeld over ruim twee percelen. Geen van de ondervraagde bedrijven teelt groenvoedergewassen.

Tabel 3.5 Overzicht van de samenstelling van het bedrijfsareaal naar bedrijfstype van de geënquêteerde bedrijven en Nederlandse melkveebedrijven

	Melkveebedrijf	Graasdierbedrijf	Anders/geen agrarisch bedrijf	Melkveebedrijf Nederland
Bedrijfsoppervlakte (ha)	43,2	11,4	3,5	33,5
Oppervlakte Grasland (ha)	42,7	8,7	3,5	26,9
- Waarvan traditioneel grasland (ha)	20,9	3,7	3,5	-
Waarvan hooiland (ha)	0,3	1,3	-	-
Aantal percelen	6,3	1,3	2,2	-

Uit de tabel blijkt dat de bedrijfsomvang van de ondervraagde melkveebedrijven de eerder genoemde gemiddelde bedrijfsgrootte van melkveebedrijven in geheel Nederland ruimschoots overtreft. Uit het voorgaande blijkt dat er tussen bedrijfstypen grote verschillen bestaan in aandeel traditioneel grasland. Vooral de kleine bedrijven van een minder duidelijk agrarisch bedrijfstype, bestaan geheel uit traditioneel grasland.

Gebruik van de graslanden

Aan de bedrijven is gevraagd waarvoor ze hun graslanden gebruiken. Uit tabel 3.6 blijkt dat de ondervraagde groep graasdierbedrijven met een kleinere oppervlakte geen melkvee, jongvee of kalveren houden terwijl het aantal stieren, schapen/lammeren en pony's/paarden redelijk vergelijkbaar is met die op melkveebedrijven.

¹ Alternatief: over water.

Tabel 3.6 Gemiddeld aantal dieren per bedrijf die bedrijven met traditionele graslanden houden

	Melkveebedrijf	Graasdierbedrijf
Melkkoeien	40,7	0
Jongvee	30,4	0
Kalveren	2,8	0
Stieren	2,3	3,0
Paarden, pony's	2,2	2,0
Schapen/lammeren	51,8	58,8

Beheerslandbouw

Gevraagd is of de bedrijven aan beheerslandbouw of andere vormen van natuurbeheer en natuurproductie doen. Van de melkvee- en graasdierbedrijven geeft de helft aan een of andere vorm van beheerslandbouw toe te passen. Het gaat hier om relatief grote bedrijven, met een graslandareaal van gemiddeld 38 ha. Twee (melkvee)bedrijven passen beheerslandbouw uitsluitend toe op traditioneel grasland. Mogelijk hangt dit samen met specifieke voorwaarden in bijvoorbeeld het pachtcontract.

Biologische bedrijfsvoering

Geïnterformeerd is of op het bedrijf de biologische productiewijze wordt toegepast. Bijna 15% van de bedrijven - allen melkveebedrijven - geeft aan volgens de principes van de biologische landbouw te produceren. De bedrijfsoppervlakte van al deze biologische bedrijven ligt rond de 30 ha.

Opvolgingssituatie

Gevraagd is naar de opvolgingssituatie. Bijna de helft (47%) van de ondervraagden heeft aangegeven dat er geen bedrijfsopvolger voor het bedrijf is. 43% van de bedrijven heeft wel een opvolger. Voor de resterende bedrijven (10%) is de opvolgingssituatie onzeker of onduidelijk. Landelijk wordt de opvolgingssituatie beoordeeld in relatie tot de leeftijd van het bedrijfshoofd. In mei 2000 werd voor 31% van de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar een opvolger genoteerd (Silvis en Van Bruchem, 2001). Het Landbouw-Economisch Bericht (Silvis en Van Bruchem, 2001) meldt dat in het algemeen geldt: hoe groter het bedrijf, hoe hoger het percentage opvolgers. In de melkveehouderij is het opvolgingspercentage het hoogst. Op ongeveer de helft van de bedrijven is een opvolger aanwezig. Bij de 'overige graasdierbedrijven' zijn landelijk juist heel weinig opvolgers; het gaat hier veelal om kleine bedrijven van terugtrekkende veehouders.

Vermeldenswaardig is de opmerking dat de aanwezigheid van een opvolger geen enkele garantie biedt voor voortzetting van het beheer van oude graslanden: de opvolger kan kiezen voor een geheel andere vorm van graslandbeheer.

3.2 Beheer van traditioneel grasland

Eigendomssituatie van percelen

Per bedrijf is voor maximaal drie percelen traditioneel grasland naar de eigendomssituatie gevraagd. Van de ondervraagde bedrijven heeft geen enkel perceel traditioneel grasland een erfpachtconstructie. Van het eerste perceel - dit betreft alle bedrijven - wordt 20% gepacht, de rest (80%) is eigendom. In gevallen van meerdere percelen traditioneel grasland op één bedrijf komt de eigendomssituatie van de andere percelen vrijwel altijd overeen met die van het eerste perceel. Slechts één bedrijf had traditioneel grasland zowel gepacht als in eigendom. Graasdier- en overige bedrijven hebben alle percelen in eigendom. De volgende instanties zijn genoemd als verpachter aan de ondervraagden: Natuurmonumenten, een waterleidingbedrijf en particulieren.

Afstand en bereikbaarheid van percelen traditioneel grasland

Gevraagd is naar een schatting van de afstand tussen het perceel traditioneel grasland en het bedrijfsgebouw. De opgegeven afstanden van de percelen variëren van tien meter tot twee kilometer en bedraagt voor perceel 1¹ gemiddeld ruim 125 meter. Tabel 3.7 geeft een indruk van de afstand tussen perceel en bedrijfsgebouw.

Tabel 3.7 Procentuele verdeling van aantal bedrijven op basis van perceelsafstand van perceel 1

Perceelsafstand	Percentage bedrijven
< 25 m	52
25 - 50 m	14
50 - 100 m	14
100 - 500 m	14
> 500 m	5

Uit de tabel blijkt dat de meeste percelen in de nabijheid van het bedrijfsgebouw liggen. Percelen traditioneel grasland op grotere afstanden (meer dan 100 meter) komen uitsluitend voor op melkveebedrijven. Naar gelang meerdere percelen op een bedrijf voorkomen neemt de afstand toe: perceel twee ligt gemiddeld op 310 meter van het bedrijfsgebouw en perceel drie op 540 meter.

Alle ondervraagden gaven aan dat hun percelen traditioneel grasland vanaf de bedrijfsgebouwen goed, dat wil zeggen over land, bereikt kunnen worden. Geen van hen heeft bijvoorbeeld percelen die uitsluitend via water bereikbaar zijn.

Gebruik van de percelen traditioneel grasland

Het gebruik van de arealen traditioneel grasland is en wordt in verreweg de meeste gevallen niet gescheiden van de rest van het grasland op het bedrijf: van de 23 respondenten gebruiken 18 (driekwart) de graslanden voor beweiding van al het vee. Op deze bedrijven

¹ In de vragenlijst zijn percelen zonder nadere aanwijzing aangeduid als perceel 1, perceel 2, en perceel 3; de meeste respondenten hebben het dichtstbij gelegen perceel geassocieerd met perceel 1, enzovoort.

is het gebruik en beheer van het traditionele grasland geïntegreerd binnen de gehele bedrijfsvoering. In nog eens 3 gevallen worden wel het jongvee en het melkvee, maar niet de schapen en lammeren beweid op de percelen.

Beheersvergoeding

Driekwart van de respondenten die aan beheerslandbouw doen (zie paragraaf 3.1) ontvangen een beheersvergoeding voor een van de volgende beheerspakketten voor beheerslandbouw:

- weidevogelgrasland: rustperiode van 1 april tot 8 juni;
- idem: rustperiode tot 15 juni;
- idem: rustperiode tot 22 juni;
- bergboerenregeling ¹;
- vliegende hectares ².

Het merendeel van de respondenten die voor een beheersvergoeding in aanmerking komen, krijgen deze vergoeding voor het doelpakket 'weidevogel-grasland'. Opvallend hierbij is dat geen van de respondenten opteert voor een 'botanisch' pakket wat je bij een onderzoek naar *in situ* conservering zou (kunnen) verwachten. Dit kan er op duiden dat voor de ondernemers de *in situ* conservering geen motief is voor het hebben van traditioneel grasland. Ook kan het zijn dat de samenstelling en voorwaarden van de door de overheid aangeboden beheerspakketten onvoldoende zijn afgestemd op *in situ* conservering of dat *in situ* conservering niet leeft bij ondernemers die over geschikte percelen traditioneel grasland beschikken (onbekend maakt onbemind). Dit zou erop duiden dat gewerkt moet worden aan bewustwording (voorlichting, communicatie).

Het lijkt er op dat boeren zich niet bewust zijn dat ze traditioneel grasland hebben en wat het belang daarvan is voor plantensoorten.

In geval van meerdere percelen met beheerslandbouw op één bedrijf maken respondenten gebruik van slechts één beheerspakket voor al deze percelen. In alle gevallen dat beheersvergoeding wordt verkregen betreft het percelen in eigendom. De ontvangen subsidies worden allemaal verstrekt door de overheid (Programma Beheer).

Beheerstijd

Gevraagd is hoeveel tijd het beheer van het perceel/de percelen gemiddeld aan uren per week vergt. Meer dan de helft van de respondenten kon deze vraag niet of moeilijk beantwoorden onder andere omdat het werk vaak wordt meegenomen met andere werkzaamheden op het bedrijf. Door te vragen naar het aantal uren beheer op jaarbasis wordt een grove indicatie verkregen: gemiddeld ruim 120 uur per bedrijf op jaarbasis variërend van 4 tot 400 uur.

¹ Bergboerenovereenkomsten: landbouwers die te doen hebben met landschappelijke handicaps in hun bedrijfsvoering en zover deze van belang zijn voor waarden van natuur en landschap ontvangen een tegemoetkoming voor de instandhouding. Doelgroep: alle agrariërs met gronden gelegen in beheers- en reservaatgebieden (bergboerenovereenkomsten en beheersovereenkomsten) en in bergboerengebieden (bergboerenovereenkomst: bedrag per hectare. De hoogte ervan hangt samen met intensiteit van het bedrijf).

² Mogelijkheid waarbij binnen een aangewezen gebied (bijvoorbeeld 100 ha) voor bepaalde natuurdoelpakketten (met name weidevogels) een vastgesteld maximum areaal (bijvoorbeeld 15 ha) beschikbaar is waarvoor een aanvraag kan worden ingediend ongeacht het perceel (LASER, 2001).

Ondernemers geven aan gemiddeld 5,5 keer per week op de percelen te komen variërend van 1 tot 7 keer. Naar de redenen van de bezoeken is niet expliciet geïnformeerd maar mogelijk is de controle van dieren, stand van het perceel en de verdeling van uren over zomer- of winterperiode hierop van invloed.

Eén respondent geeft aan dat hij traditioneel grasland gebruikt voor het houden van paarden. Daarvoor is geen intensief kunstmestgebruik nodig. Het perceel wordt dagelijks bezocht voor controle van de paarden.

Motieven voor het beheer

Aan de respondenten is een meerkeuzevraag voorgelegd over de motieven voor het beheer. Elke respondent kon maximaal twee motieven aangeven. Van deze mogelijkheid om twee alternatieven aan te geven maakten 13 respondenten gebruik.

In tabel 3.8 zijn de motieven gegroepeerd in vier hoofdgroepen, in volgorde van beïnvloedbaarheid door externe factoren.

Tabel 3.8 *Motieven voor het huidige beheer*

'Het kan niet anders':	
Ligging en bereikbaarheid van het perceel	5
Perceel is nergens anders geschikt voor	3
Beheer is verplicht volgens pachtovereenkomst	3
<hr/>	
Totaal	11
<hr/>	
'Het huidige beheer past in de totale bedrijfsstrategie':	
Perceel is niet nodig voor de bedrijfsvoering	8
Ik kies voor biologische methoden	4
Huidig beheer is optimaal voor de bedrijfsvoering	2
Lage kosten	1
<hr/>	
Totaal	15
<hr/>	
'Ik vind instandhouding van oude graslanden belangrijk':	
Ik hecht aan het behoud van soortenrijkdom	6
Traditie	2
<hr/>	
Totaal	8
<hr/>	
'Ik doe het voor de beheersvergoeding'	
	2
<hr/>	

In 11 gevallen is het huidige beheer de noodzakelijke consequentie van de ligging of kwaliteit van het perceel of de pachtovereenkomst. De respons op 'ligging en bereikbaarheid' lijkt in tegenstelling met de respons op een eerdere vraag (zie tabellen 4 en 7) waarbij geïnformeerd is naar de bereikbaarheid. Bijna alle respondenten gaven daarbij aan dat het traditionele grasland goed bereikbaar (onder andere kwaliteit verbinding, afstand) is. Ken

nelijk is naast de bereikbaarheid vooral de ligging (onder andere fysieke omstandigheden, omgeving) van doorslaggevend aard geweest voor traditioneel beheer.

Bij 15 respondenten vloeit het huidige beheer logisch voort uit de totale bedrijfsstrategie. Bij de eerste twee hoofdgroepen is de beïnvloedbaarheid door externe factoren afwezig of gering: de aard van het perceel of van de totale bedrijfsvoering zijn bepalend voor het beheer. Opvallend is dat de helft van deze groep respondenten aangeeft het perceel niet nodig te hebben voor de bedrijfsvoering. Het blijkt dat de motieven van deze acht respondenten niet altijd stroken met de dagelijkse praktijk. Immers de meeste respondenten hebben deze percelen wel in hun bedrijfsvoering (onder andere beweidingsschema) opgenomen. De achterliggende redenen zijn niet onderzocht maar extensief beheer is een manier om 'overbodige' gronden op goedkope wijze te gebruiken. Agrarische ondernemers hebben de natuurlijke neiging om grond in productie te houden. Het ontbreken van mogelijkheden om de gronden op andere manier productief te maken noopt wellicht tot extensief beheer; kennelijk wil men de overbodige grond niet verkopen.

Ideële motieven spelen bij 8 respondenten een rol. Dit wordt overigens door geen enkele respondent als enige motief opgegeven: altijd is er een nevenmotief, zoals 'keuze voor biologische methoden', 'optimaal voor de bedrijfsvoering' of 'lage kosten'.

Het verkrijgen van een beheersvergoeding is in 2 gevallen door respondenten expliciet als motief opgegeven. Het kan echter misleidend zijn om hierbij alleen af te gaan op door respondenten genoemde motieven. Het is aan te nemen dat de beheersvergoeding in meer gevallen een rol speelt door het scheppen van de economische voorwaarden voor een extensief beheer.¹

Opbrengstderving

De meeste respondenten geven op de vraag naar opbrengstderving aan dat er inkomensderving is, maar dat het moeilijk is aan te geven om welk bedrag het gaat. Men noemt in plaats daarvan de opbrengst van een snee gras. Uiteindelijk hebben slechts 2 van de 23 respondenten aangegeven door het extensieve beheer een opbrengstderving te hebben.

Deze uitkomst is begrijpelijk in het licht van het voorafgaande: de aard van het perceel, verplichtingen in de pachtovereenkomst en de totale bedrijfsstrategie zijn de belangrijkste bepalende factoren voor het beheer. Dan is er dus in de optiek van de respondent geen sprake van opbrengstderving.

Ook diegenen die ideële motieven opgeven zullen een eventuele opbrengstderving waarschijnlijk niet als zodanig percipiëren. Bovendien is er bij deze respondenten altijd sprake van een bedrijfsstrategisch nevenmotief, waardoor opbrengstderving niet aan de orde is.

Beheer en onderhoud

Tijdens het enquêteren hebben enkele respondenten in de zijlijn aangegeven in bescheiden mate kunstmest te gebruiken.

Een van hen houdt dat zo omdat dit al zo was vanuit traditie. Zijn opa had het grasland al.

¹ Hetzelfde geldt voor ontvangen subsidies voor biologische bedrijfsvoering.

Percelen die gebruikt worden voor paarden worden lokaal (her)ingezaaid, op door paarden platgetrapte plekken.

Een andere respondent meldt alleen wat aan distelbestrijding te doen omdat hij zelf geniet van de natuurlijke begroeiing.

3.3 Vooruitzichten

Toekomstplannen van de beheerder

De overgrote meerderheid van de respondenten (22 van de 23) zegt het huidige beheer zeker te zullen continueren. Slechts één respondent geeft aan dat continuering afhankelijk is van economische parameters. De respondent die niet continueert geeft aan binnenkort het bedrijf te beëindigen.

Vooruitzichten voor het beheer op de lange termijn

Minder zekerheid is er voor het beheer op de lange termijn, na bedrijfsopvolging of verkoop van de percelen (tabel 3.9).

Tabel 3.9 *Vooruitzichten voor continuering van het beheer van traditioneel grasland op de lange termijn*

Zeker positief, waarvan:	6
50% aangeeft dat dit bepaald wordt door de pachtovereenkomst	
50% aangeeft dat het perceel nergens anders geschikt voor is	
Voorlopig positief, want opvolger kiest voor continuering	3
Onzeker, want na verkoop weet je niet wat er gebeurt	4
Waarschijnlijk negatief, want na verkoop is intensivering te verwachten	4
Zeker negatief, waarvan:	6
66% aangeeft: bedrijfsopvolger gaat het beheer veranderen	
34% aangeeft: koper gaat het beheer veranderen	

Veertig procent van de respondenten is positief over de voortzetting van het huidige beheer van grasland op hun bedrijf tegenover een vrijwel gelijk aantal respondenten (43%) die op termijn beëindiging van de voortzetting van het huidige beheer voorzien.

Waar voor bestaande beheerders voortzetting van het beheer nagenoeg zeker is (zie bovenstaande), houden op de langere termijn positieve en negatieve vooruitzichten elkaar in evenwicht: in 9 gevallen zijn er positieve vooruitzichten (gegarandeerd of voorlopig), in 10 gevallen zeker of waarschijnlijk negatief.¹ In 4 gevallen zijn de vooruitzichten onzeker.

Een belangrijk moment is als het beheer in andere handen komt. Van de respondenten met een bedrijfsopvolger verwacht ongeveer de helft dat de opvolger het huidige (traditionele) beheer niet zal voortzetten. Ook van de respondenten zonder opvolger verwacht bijna de helft dat een volgende beheerder het huidige beheer niet zal handhaven.

¹ Hierbij dient te worden aangetekend dat de scheidslijn tussen de categorieën 'waarschijnlijk negatief' en 'onzeker' vaag is.

De meeste respondenten geven aan het huidige beheer te willen continueren. Niet geïnformeerd is of zij tevreden zijn met het huidige (overheids)beleid aangaande de *in situ* conservering van oude graslanden. Een respondent gaf aan tot intensiever beheer over te gaan zodra voor zijn bedrijf meer melkquotum beschikbaar komt.

4. Implicaties voor beleidsinstrumenten

De geënquêteerde groep bedrijven zijn allen beheerder van traditioneel grasland. De resultaten van de enquête geven de indruk dat een flink deel van de groep geen modern gezinsbedrijf exploiteert maar een bedrijfsvoering voert op grond van persoonlijke overtuiging (bijvoorbeeld hobbyïsme) waarbij economische drijfveren niet de belangrijkste zijn.

Een slager exploiteert traditioneel grasland en heeft de overtuiging dat het weiden van vee op dit type grasland leidt tot een betere kwaliteit van het vlees dat hij verkoopt.

Niet onderzocht is in welke mate het bedrijf bijdraagt in de inkomensvorming van de ondernemer. Het bovenstaande is een indruk die van belang is bij interpretatie van de resultaten en vertaling daarvan naar mogelijke beleidsmaatregelen voor een grotere groepen andersoortige (professionelere) bedrijven. Ook is onvoldoende informatie beschikbaar over de redenen waarom men met de exploitatie van traditioneel grasland is begonnen (aanleiding) en waarom juist op die percelen. Mogelijk betreft het graslanden die vanwege hun ligging (plaatselijke omstandigheden) tot de marginale percelen behoren. Anderzijds kan het zijn dat juist de geënquêteerde groep bedrijven een goede afspiegeling vormt en moeten potentiële beheerders van traditioneel grasland juist gezocht worden onder personen die het belang van het behoud van biodiversiteit en een minder intensieve landbouw nastreven.

Een specifieke subsidieregeling voor het beheer van oude graslanden zou, naar analogie van het Programma Beheer, gedeerde opbrengsten kunnen vergoeden. De uitkomsten van de enquête geven echter geen aanleiding om te veronderstellen dat een dergelijke regeling effectief zou kunnen zijn. 'Opbrengstderving' is immers voor bijna alle respondenten een irrelevant begrip. Hierdoor bestaat onduidelijkheid over de werkelijke omvang van de opbrengstderving.

Dat wil overigens niet zeggen dat het beheer geheel en al zonder financiële ondersteuning kan: op basis van de enquête-uitkomsten is het aannemelijk dat voor de grotere arealen de verkregen beheersvergoedingen, en waarschijnlijk ook subsidies voor biologische bedrijfsvoering, een rol spelen in het scheppen van de economische voorwaarden voor het beheer. Voor bestaande beheerders zou een specifieke subsidie voor beheer van oude graslanden geen gedragsverandering bewerkstelligen, omdat bijna alle beheerders van plan zijn om het huidige beheer te continueren, los van veranderingen in economische parameters. Hierbij moet bedacht worden dat binnen de groep respondenten economische overwegingen niet het doorslaggevende motief zijn voor het beheer van oude graslanden. Het is niet ondenkbaar dat dit bij andere type ondernemers anders ligt omdat zij (veel) zwaarder hechten aan economische ondersteuning om hun graslanden langdurig te conserveren. Startende beheerders van traditioneel grasland en ook bedrijfsopvolgers, zullen opbrengstderving waarschijnlijk anders waarderen dan de groep geënquêteerden.

De enquête laat zien dat er echter op de lange termijn, na verkoop of bedrijfsopvolging, meer onzekerheid is wat betreft continuering van het beheer. Maar ook dan is de

effectiviteit van een subsidieregeling twijfelachtig, en wel vooral vanwege de grote diversiteit in bedrijfstypen. Daardoor is de opbrengstderving niet eenduidig te definiëren. Daarnaast is er het risico van overcompensatie: subsidies worden aangevraagd *in situaties* waarin het beheer ook zonder subsidie zou worden voortgezet. Dit nog los van algemene problemen met een publiekrechtelijke subsidieregeling: de beperkte mogelijkheden om maatwerk te leveren in de subsidievoorwaarden, de kosten van uitvoering - bij overheid en doelgroep - en de kosten van controle.

De onzekerheid op de lange termijn zou eerder moeten worden aangepakt door specifieke contracten met individuele beheerders op privaatrechtelijke basis. De specifieke voorwaarden van individuele contracten maken maatwerk mogelijk wat betreft de te contracteren beheerders, de te behouden vegetatietypes, de geldigheidstermijn en de financiële condities.

Dergelijke contracten zouden het beste kunnen worden afgesloten door een specifieke instantie die door de overheid belast is met het bewaren van genetische diversiteit, zoals bijvoorbeeld een genenbank¹. Voor een dergelijke instantie is het aangaan van verplichtingen (onder de voorwaarde dat onder andere de financiering is geregeld) op de lange termijn eenvoudiger dan voor de overheid, waar altijd rekening gehouden moet worden met wisselende politieke prioriteiten. De betreffende instantie zal ook de kosten en baten van contracten voor *in situ* beheer zuiverder kunnen afwegen, namelijk tegen de alternatieve kosten en baten van *ex situ* beheer. Zo'n kosten-baten-afweging *sec* is echter te beperkt omdat *ex situ* conservering en *in situ* conservering complementair zijn aan elkaar. Bovendien is in de internationale afspraken voor natuurlijke biodiversiteit een voorkeur voor *in situ* conservering neergelegd met *ex situ* conservering als vangnet.

Een aandachtspunt vormt continuering van het *in situ* beheer bij beëindiging of overdracht van een bedrijf. Financiële stimulansen om continuering van *in situ* beheer te waarborgen bieden hier wellicht soulaas. Daarbij kan bijvoorbeeld rekening gehouden worden met het aantal jaren dat op het perceel conserverend beheer heeft plaats gehad.

De langdurige conservering van grasland kan ook verstoord worden of in het ergste geval verloren gaan door infrastructurele ingrepen. Voor dit verlies aan biodiversiteit liggen vervangende alternatieven niet direct voor het oprapen. Een mogelijkheid is de *in situ* conservering te realiseren in gebieden waar de kans op dergelijke verstoringen ook op termijn nihil is.

In geval van verkoop of onteigening zal het lastig zijn om de gedupeerde conserveerder een vergelijkbaar alternatief in de nabijheid van zijn bedrijf aan te bieden. Immers langdurig geconserveerde percelen liggen niet voor het oprapen c.q. in de buurt van het te compenseren bedrijf.

Wanneer de overheid *in situ* beheer als beleidsonderdeel voor agrobiodiversiteit expliciet formuleert voor inheemse soorten met *ex situ* als vangnet, dienen doelstellingen (bijvoorbeeld aantal hectares), randvoorwaarden (bijvoorbeeld type bedrijven, regio's) en tegenprestaties vastgesteld te worden. Deze verkenning biedt hiervoor enkele aanknopingspunten maar heeft beperkingen omdat alle respondenten al enkele decennia (ca. 30 jaar) met de huidige wijze van beheer bezig zijn waardoor bijvoorbeeld inzicht in belemmeringen van potentiële omschakelaars (startende conserveerders) ontbreekt. Dit punt kan

¹ Dit betekent een verruiming van het werkveld van genenbanken: aan de taken van *ex situ* conservering worden *in situ* taken toegevoegd.

wellicht opgehelderd worden via een onderzoek onder niet conserverende moderne agrarische ondernemers.

De verkenning roept de vraag op of het overheidsbeleid ten aanzien van *in situ* conservering voldoende bekend is bij (potentiële) beheerders van traditioneel grasland. Het is merkwaardig dat beheerders van traditioneel grasland vooral opteren voor het grasland-weidevogelpakket en niet voor een botanisch pakket. Hieruit volgt dat boeren zich kennelijk vaak niet of niet geheel bewust zijn dat ze traditioneel grasland bezitten en wat het belang is voor plantensoorten. Nader onderzoek op dit punt kan wellicht meer duidelijkheid verschaffen. Via een aanvullend onderzoek onder een aselekt gekozen groep bedrijven kan bovendien diepgaander inzicht in de haalbaarheid, belemmeringen, economische bijdrage op bedrijfsniveau en potentiële mogelijkheden worden uitgezocht.

Een ander aandachtspunt is welke partijen (daadwerkelijk) belang (kunnen) hebben bij *in situ* conservering van oude graslanden. Inzicht in dit netwerk biedt wellicht aanknopingspunten voor het invullen van subsidies(wijze), financiële inbreng door derden alsmede privaats- en publiekrechtelijke issues rondom de *in situ* conservering van oude graslanden. In dit verband speelt de ondertekening van Nederland van het Biodiversiteitsverdrag (Rio de Janeiro, 1992) een belangrijke rol. Daarin heeft Nederland zich internationaal verplicht om de eigen biodiversiteit te behouden.

5. Conclusies en aanbevelingen

De verkenning levert de volgende aandachtspunten op:

- het aantal geënquêteerde bedrijven was beperkt zodat dit onderzoek vooral het karakter heeft van een verkenning. De geënquêteerde bedrijven die percelen traditioneel beheren vormen geen afspiegeling van Nederlandse veehouderijbedrijven. De bedrijfsgrootte is bijvoorbeeld gemiddeld kleiner dan die van vergelijkbare bedrijven en de bedrijfstypen vormen geen doorsnee van het hedendaagse moderne veeteeltbedrijf. Hoewel niet getoetst, lijken de motieven van de respondenten anders (meer ideëel) dan die van 'gangbare' collegae die nadrukkelijker opereren op grond van economische motieven. Het verdient aanbeveling na te gaan of beheer van traditionele graslanden wel wenselijk is binnen de gangbare bedrijfsvoering (juiste doelgroep);
- de geënquêteerde beheerders hebben de indruk dat conserverend beheer zoals oude graslanden leidt tot een verminderde fysieke opbrengst (melk/vlees) per hectare; enkelen schatten in dat dit gecompenseerd wordt via een hogere kwaliteit van het product. Uitspraken over opbrengstderving op basis van deze enquête zijn lastig mede omdat representativiteit onduidelijk is. De respondenten exploiteren het traditionele grasland al vele jaren in de huidige vorm zodat voor hen een helder referentiekader voor het vaststellen van de opbrengstderving ontbreekt. Een vraag is bijvoorbeeld wat de opbrengst is als traditionele percelen volgens goede landbouwpraktijk worden geëxploiteerd en hoe de opbrengst zich verhoudt tot gangbare percelen;
- de aanwezigheid van een opvolger blijkt geen enkele garantie te bieden voor continuering van het beheer c.q. het behoud van traditionele graslanden op langere termijn. Het is niet geheel duidelijk of de opvolgingssituatie onder de respondenten echt afwijkt van de Nederlandse situatie;
- het moment van overgang van eigenaar is cruciaal voor de voortzetting van beheer van traditioneel grasland op grond in eigendom. De koper/nieuwe eigenaar zou gestimuleerd moeten worden om de -gedurende soms vele jaren- opgebouwde conservering voort te zetten. Een idee is na te gaan of via een premie - eventueel in relatie tot de leeftijd van de conservering - voortzetting te stimuleren is;
- ook stads- en dorpsuitbreidingen, ruilverkavelingen en infrastructurele werken vormen bedreigingen voor het behoud van oude graslanden. Stimuleer daar waar de kans op dergelijke verstoringen minimaal is, ook op lange termijn. Communiceer duidelijk in welke regio's *in situ* conservering gewenst wordt. Geconserveerde percelen genereren waarde die zich over een reeks van jaren verder opbouwt (vergelijk een houtopstand). Deze intrinsieke (meer)waarde zou bij grondtransacties, onteigeningsprocedures enzovoorts geheel of gedeeltelijk vergoed kunnen worden. Onderzocht moet worden of en wat voor een vergoedingsstelsel het beste recht doet aan de opgebouwde waarde; zo'n stelsel dient gericht te zijn op behoud van traditionele

graslanden en dient zeker niet om de verkoop van traditionele graslanden te stimuleren zodat deze uiteindelijk toch verloren gaan. Ook moet opgemerkt worden dat ongeacht de omvang van een financiële genoegdoening de opgebouwde biodiversiteit bij met name infrastructurele ingrepen toch verloren gaat. Bedacht moet worden dat de monetaire waardering van biodiversiteit nuttig, maar zeer lastig is (van der Heide, 2000). Ook zal een vergoedingsstelsel gepaard gaan met controlekosten. Als een regeling in deze trant bekend is worden beheerders en grondeigenaren gestimuleerd meer grasland *in situ* te conserveren;

- het behoud van biodiversiteit en oude graslanden in het bijzonder zou breder en nadrukkelijker onder de aandacht gebracht moeten worden. Uit het onderzoek blijkt dat op het terrein van de bewustwording (via voorlichting en communicatie) verbeteringen mogelijk zijn. Vergroting van de publieke aandacht heeft wellicht stimulerend effect bij potentiële beheerders van oude graslanden;
- het onderzoek is verricht onder ondernemers die traditionele graslanden beheren. Het is onduidelijk of en hoe potentiële conserveerders (moderne Nederlandse boeren) actief bezig zijn met agrobiodiversiteit c.q. *in situ* conservering omdat dit niet is onderzocht. In het kader van stimulering van *in situ* beheer is het interessant te weten wat zij als bottlenecks zien. Een dergelijk onderzoek geeft aanknopingspunten voor het vaststellen van 'potentiële' doelgroepen voor *in situ* beheer;
- de wenselijkheid van *in situ* conservering is mede afhankelijk van de resultaten van het genetische gedeelte van het onderzoek dat wordt uitgevoerd door het CGN. Hierin wordt de genetische diversiteit van de soorten Engels raaigras en witte klaver in een selectie van oude graslanden gekwantificeerd en beschreven met als doel graslanden van *in situ* conservering te prioriteren op basis van de vastgestelde diversiteit.

Literatuur

Heide, C.M. van der, J.C.J.M. van den Bergh en E.C. van Ierland, De onschatbare waarde van biodiversiteit. In: *Economisch Statistische Berichten* 82 (2000) 4267, p. 632-635.

Land- en tuinbouwcijfers 2000. LEI/CBS, Den Haag/Voorburg, 2000.

LASER, 2001; mondelinge mededeling.

Rathenau Instituut, *Technologische Ontwikkelingen en agrobiodiversiteit*. Bericht aan parlement. Rathenau Instituut, 1998.

Silvis, H.J. en C. van Bruchem (red.), *Landbouw Economisch Bericht 2001*. Rapport PR.01.01. LEI, Den Haag, 2001.

Soest, L.J.M. van and N. Bas, Genetic Resources of Trifolium in The Netherlands. In: G. Parente and J. Frame (eds.), *Crop development for cool and wet regions of Europe*. Proceedings of the final conference in Pordenone, Italy. European Commission Luxembourg, 2000, pp. 315-318.

Bijlage 1 Perspectieven voor behoud van traditionele graslanden



CGNnr.....

Het bedrijf als geheel

Indien niet uit metelling bekend

1. Wat is het bedrijfstype?

- akkerbouw
- tuinbouw
- melkvee
- graasdieren
- varkens
- gemengd bedrijf
- anders nl.....

2. Is er een bedrijfsopvolger?

- Ja
- Nee
- Weet niet, onzeker

Indien niet bekend uit metelling

3a. Wat is de oppervlakte cultuurgrond
van uw bedrijf?

..... ha

3b. Hoeveel is daarvan in gebruik als grasland?

..... ha grasland

Indien niet bekend uit CGN-enquête

4. Hoeveel ha is traditioneel grasland, d.w.z.
vanaf 1970 geen intensief kunstmestgebruik
en inzaaiing van moderne rassen?
Hoeveel percelen betreft dit?

..... ha in totaal
..... percelen

Toelichting:

Een 'perceel' kan zijn:

- een stuk grond omgeven door kavelgrenzen en/of duidelijke topografische grenzen als sloten, heggen, houtwallen en dergelijke;
- een stuk grond met een bepaalde cultuurtoestand, zoals bijvoorbeeld bouwland of grasland.

Als de antwoorden op de vragen 3 en 4 identiek zijn, en het hele bedrijf dus uit traditioneel grasland bestaat, ga door naar vraag 7.

Indien niet bekend uit metelling

5. Waarvoor gebruikt u de graslanden?
- Jongvee
 - Melkvee
 - Kalveren
 - Stieren
 - Paarden
 - Schapen en lammeren
 - Geiten
 - andere dieren nl.....

 - ha Groenvoedergewas
 - ha Hooiland
 - anders nl.....
- 6a. Doet uw bedrijf aan beheerslandbouw of andere vormen van natuurbeheer en natuurproductie?
- Ja
 - Nee
- 6b. Is dit alleen van toepassing op het perceel/ de percelen traditioneel grasland?
- Ja → vraag 7
 - Nee → vraag 6c
- 6c. Indien nee hoe is dan de verdeling
- ha traditioneel grasland
 - ha ander grasland
7. Past u op uw bedrijf de biologische productiewijze toe?
- Ja, geheel
 - Ja, gedeeltelijk
 - Nee

Beheer van het traditioneel grasland

'De volgende vragen gaan over de percelen/het perceel traditioneel grasland'

8. Wat is de eigendomssituatie van het perceel/de percelen traditioneel grasland?

	Perceel 1	Perceel 2	Perceel 3
Eigendom			
Pacht			
Erfpacht			

9. Indien pacht, wie is de eigenaar?

Eigenaar	Perceel 1	Perceel 2	Perceel 3
Staatsbosbeheer			
Natuurmonumenten			
Provinciaal Landschap			
Andere natuurbeschermingsorganisatie nl.....			
Andere eigenaar nl.....			

10. Hoe groot is de afstand van het perceel, de percelen tot het bedrijfsgebouw (evt. schatting)?

Perceel 1 meter
Perceel 2 meter
Perceel 3 meter

11. Hoe is de bereikbaarheid van het perceel/de percelen traditioneel grasland vanuit het bedrijfsgebouw?

Perceel 1

land

- goed
- redelijk
- slecht

alleen over water

Perceel 2

land

- goed
- redelijk
- slecht

alleen over water

Perceel 3

land

- goed
- redelijk
- slecht

alleen over water

Indien niet bekend uit CGN-onderzoek

12. Waarvoor gebruikt u het perceel/de percelen traditioneel grasland?

Gebruik	Perceel 1	Perceel 2	Perceel 3
Jongveestuksstuksstuks
Melkveestuksstuksstuks
Hooilandhahaha
Stieren, vleesveestuksstuksstuks
Geiten, schapenstuksstuksstuks
Sport (pony of paard)stuksstuksstuks
Anders, nl

13a. Ontvangt u een beheersvergoeding voor het perceel/de percelen traditioneel grasland?

- Ja
 Nee

13b. Welk type beheer met welke vergoeding per ha?
 (Schema door respondent laten aankruisen)
 Welke andere niet LNV-vergoeding?

.....

14a. Hoeveel tijd kost het beheer van het perceel/de percelen gemiddeld per week?

..... uren per week

14b. Hoe vaak komt u gemiddeld op het perceel/de percelen?

..... keer per week

15. Waarom heeft u in het beheer van het perceel/de percelen afgezien van het intensief gebruik van kunstmest en het inzaaien van moderne rassen?
 (Maximaal twee alternatieven aankruisen)

- Ligging en de bereikbaarheid
 Lage kosten
 Beheersvergoeding
 Perceel niet nodig voor bedrijfsvoering
 Kies voor biologische landbouwmethoden
 Hecht aan het behoud van een grotere soortenrijkdom
 Bepalingen in de pachtovereenkomst
 Beperkingen in het bestemmingsplan
 Anders, nl.....

16a. Lijdt u een opbrengstderving door het huidige beheer?

- Ja
- Nee, huidige beheer past in de bedrijfsvoering
- Nee, het perceel niet nodig voor de bedrijfsvoering

16b. Zo ja, hoe schat u de opbrengstderving in?

.....gld/ha/jaar

De vooruitzichten

'De volgende vragen gaan over de vooruitzichten voor het beheer van het perceel/de percelen traditioneel grasland'

17. Bent u van plan om het huidige beheer voort te zetten?

- Ja, maar dat kan veranderen
 - vraag 18
 - vraag 19
- Ja
- Nee, ik beëindig binnenkort mijn bedrijf → vraag 19
- Nee, het is economisch niet langer verantwoord → vraag 21
- Nee, want
-
- vraag 21
- Nee, de percelen traditioneel grasland krijgen een niet-agrarische bestemming → vraag 22

18. Onder welke omstandigheden zou u tot een intensiever beheer overgaan?

(Maximaal 2 mogelijkheden aangeven)?

- Als ik meer quotum krijg
- Als de melkquotering zou worden afgeschaft
- Als de beheersvergoeding lager wordt
- Als ik niet zeker ben dat de beheersvergoeding wordt voortgezet
- Als de mestwetgeving mij daar toe dwingt
- Als daarmee de voederkwaliteit van het grasland zou toenemen
- Anders, nl.....
-

Alleen stellen indien bedrijfsopvolger

19. Verwacht u dat uw bedrijfsopvolger het huidige (traditionele) beheer zal voortzetten?

- Nee
- Ja, want daar kiest hij/zij voor
- Ja, want dat is verplicht volgens de pachtovereenkomst
- Ja, want

.....

Indien vraag 17 met 'ja' is beantwoord, naar vraag 22, anders naar vraag 21

Alleen stellen indien geen opvolger of opvolger onbekend

20. Verwacht u dat een andere beheerder, na een eventuele verkoop, het huidige beheer zal handhaven?

- Ja, want dat is verplicht volgens de pachtovereenkomst
- Ja, want

.....

- Nee, want

.....

Indien vraag 17 met 'ja' is beantwoord, naar vraag 22, anders naar vraag 21

Overheidsbeleid

'U heeft aangegeven het huidige beheer niet te zullen handhaven, of alleen onder bepaalde voorwaarden'.

21a. Welke overheidsmaatregelen zouden u er toe brengen om het huidige niet-intensieve beheer te handhaven

(max. 2 mogelijkheden)

- Verhoging van de steun voor biologische landbouw
- Verhoging van de beheersvergoeding
- Toekenning van de beheersvergoeding vereenvoudigen
- Grotere zekerheid over de beheersvergoeding op de langere termijn (verlenging van de termijn waarvoor nu beheersovereenkomsten worden afgesloten)
- Het maakt niet uit wat de overheid doet
- Anders, nl.

21b. Welke van de door u genoemden was daarvan het belangrijkste?

- Verhoging van de steun voor biologische landbouw
- Verhoging van de beheersvergoeding

- Toekenning van de beheersvergoeding vereenvoudigen
- Grotere zekerheid over de beheersvergoeding op de langere termijn (verlenging van de termijn waarvoor nu beheersovereenkomsten worden afgesloten).
- Het maakt niet uit wat de overheid doet
- Anders, nl.

22. Heeft u zelf nog opmerkingen die van belang kunnen zijn voor dit onderzoek?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

23. Wilt u een exemplaar van de rapportage ontvangen? Ja Nee

Vriendelijk bedankt voor uw medewerking